

УДК 347.9; 34(091)

О. О. МАЛИШЕВ,
кандидат юридичних наук

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАХОДИ ІМПЕРАТОРА ПАВЛА I З ПИТАНЬ СУДІВНИЦТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1796–1801 рр.)

Розглядається політика імператора Павла I у сфері судівництва на українських землях Російської імперії, внаслідок якої було частково відтворено традиційний судоустрій колишньої Гетьманщини та Правобережної України. Досліджуються засади цієї політики, мотиви прийняття законодавцем відповідних рішень, їх фактичне виконання та довгострокові наслідки.

Ключові слова: Російська імперія, українське судівництво, повітові суди, підкоморські суди, магістрати, ратаузи.

Малышев А. О. Законодательные меры императора Павла I по вопросам судоустройства и судопроизводства на украинских землях (1796–1801 гг.)

Рассматривается политика императора Павла I в области суда на украинских землях Российской империи, вследствие которой было частично восстановлено традиционное судоустройство бывшей Гетьманщины и Правобережной Украины. Исследуются основания соответствующей политики, мотивы законодателя при принятии государственных решений, их фактическое исполнение и долгосрочные последствия.

Ключевые слова: Российская империя, украинское судоустройство и судопроизводство, поветовые суды, подкоморские суды.

Malyshev A. O. Legislative measures of the Emperor Paul I regarding the judicial system in Ukrainian lands (1796–1801).

The policy of the Emperor Paul I in the field of justice in Ukrainian lands of the Russian Empire, that resulted in partial restoration of former traditional judicial system of Hetmanschyna and the Right-Bank Ukraine, is discussed in the article. The foundations of this policy, motives of the legislator in public decision making, its actual implementation and long-term consequences are analyzed.

Key words: Russian Empire, the Ukrainian judicial system and judicial proceedings, povet's courts, podkomorian courts.

Часткове відновлення традиційного судоустрою та судочинства на частині українських земель Російської імперії за правління імператора Павла I прийнято розглядати як нетривалу «відлигу» після жорстких централізаторських заходів Катерини II. Здебільшого констатується, що відроджені рештки української автономії проіснували лише кілька років і згодом були зведені нанівець¹. Суперечливість такої позиції і стала підставою для цієї розвідки.

Коротке правління Павла I (чотири роки, три місяці й шість днів) залишило істотний слід у Російському імперському законодавстві. Загалом до Повного зібрання законів Російської імперії увійшло 2253 документи відповідного періоду². Чимало з них стосувалося питань судоустрою та судочинства. Нагадаємо, що попереднє правління Катерини II позначилось успішною губерньсь-

кою реформою, закріпленою законодавчим актом від 7 листопада 1775 р., що мав назву «Установи для управління губерній Усеросійської імперії». Одним з досягнень реформи стало, хоч і не в усьому послідовне, відокремлення суду від адміністрації³.

У кожній губернії було створено систему станових судів: повітові та верхні земські суди для дворян, міські та губернські магістрати для міщан і купців, нижня й верхня розправа для селян. Окрім двох інстанцій станових судів, на губернському рівні створювалися загальностанові органи: палата кримінального суду та палата цивільного суду, які переглядали рішення перших двох інстанцій. Запроваджувалися також совісні та словесні суди. Структурно належали до судової системи й опікунські органи: дворянські опіки та сирітські суди. Повітовий поліційно-слідчий орган мав назву «нижній земський суд»⁴.

Чинність Установ для управління губерній упродовж 1780-х років було поширено на землі Лівобережної та Південної України через створення відповідних намісництв. На Правобережній Україні, яка відійшла Росії після останнього поділу Польщі, повноцінний намісницький лад так і не було запроваджено⁵, оскільки з приходом до влади Павла I політику щодо окраїн імперії було кардинально переглянуто.

«Павлівська реформа» усього державного апарату імперії знайшла юридичне втілення у нових «Височайше затверджених» штатах губерній від 31 грудня 1796 р. На їх підставі було ліквідовано середні суди (губернські магістрати, верхні розправи та верхні земські суди)⁶. Палату цивільного суду і палату кримінального суду було об'єднано в єдину палату суду і розправи, а совісні суди скасовано⁷. Під ніж реформи потрапили також усі посади прокурорів і стряпчих, за винятком губернського прокурора.

Зазнали скорочень міські магістрати у невеликих містах. Окремі повіти довелося об'єднувати. Міста, які втратили значення повітових центрів, стали називатися заштатними, бо були за межами штатної квоти. Для місцевого міщанства та купецтва доцільно було залишити якісь суди. Сенатським указом від 8 жовтня 1797 р. заштатні міста було перейменовано на посади⁸. Це дало змогу застосувати до них норми ст. 27–28 Установ для управління губерній, в яких передбалося, що у містах існують магістрати, а в посадах – ратуші. Утім, вже 16 грудня Іменним указом, даним Сенату, губернаторам було дозволено, не перейменовуючи міста, створювати у них (під наглядом Сенату), як магістрати, так і ратуші⁹.

Приблизно через рік у Москві та Петербурзі було ліквідовано магістрати, міські думи й надвірні суди, а замість цих органів запроваджено міські правління або ратгаузи¹⁰. 4 вересня 1801 р. Павло I указав створити ратгаузи замість магістратів в усіх губернських містах¹¹. Утім, П. А. Муллов зазначав, що ратгаузи губернських міст, якщо й були створені, то проіснували менше року¹². Водночас І. І. Дитятін стверджував, що ратгаузи не могли проіснувати більше 12 днів, адже їх статут і штат був затверджений лише 25 лютого 1801 р.¹³, а імператор помер уже 12 березня¹⁴. Утім, новий імператор Олександр I у своєму указі від 17 березня 1801 р. щодо відновлення магістратів проголосив ліквідацію не тільки ратгаузів, а й повітових ордонанс-гаузів¹⁵.

Якщо магістрати de jure були виборними судовими органами міських станів (хоча на практиці продовжували брати участь у вирішенні господарських питань), то ратгаузи поєднували судові й виконавчі функції. До складу ратгауза входили призначений імператором президент, директор економії, призначений Сенатом за поданням цивільного губернатора, та обрані міським купецтвом (про міщан у статуті не згадувалося) двоє бургомістрів і четверо раєгерів, яких також мав затверджувати на посадах Сенат.

Слід погодитися з висновком М. В. Клочкова, що уряд Павла I вважав місцевий державний апарат, утворений Катериною II, задорогим для казни. Науковець убачав економію казенних коштів однією з основних підстав законодавчих заходів імператора і саме за цим критерієм висновок їх успішність, переконливо доводячи, що через зменшення кількості судів і чиновників у деяких губерніях вдалося домогтися майже у два рази менших витрат на місцеві органи¹⁶. Крім того, одним з указів Павло I поклав обов'язок грошового утримування судів на місцеве дворянство¹⁷.

Утім, М. В. Клочков ігнорує той факт, що павлівська економія часто досягалася приєднанням суду до адміністрації і усуненням колегіальності розгляду справ та виборності суддів, що було кроком назад у розвитку судової влади та станового самоврядування.

Політика Павла I у царині судівництва на окраїнах імперії теж певною мірою спрямовувалась на економію, але цей фактор наврядчи був вирішальним. Запровадження Катериною II намісницького ладу не здобуло однозначного схвалення навіть у проурядових колах. Наприклад, граф О. Р. Воронцов зазначав: *«Не можна не визнати, щоб вони [Установи для управління губерній] не підходили внутрішнім російським губерніям, де чимало бракувало; але хіба що була потреба поширювати їх на приєднані та завойовані нами провінції, які мали у себе більше устрою, ніж усередині Росії...»*¹⁸. На думку Є. С. Шумигорського, саме скарги на жалюгідний стан російських судів *«схилили Павла, не дивлячись на любов його до єдиноманітності в управлінні, відновити старовинні суди та місцеві привілеї»*¹⁹.

В українській історіографії прийнято згадувати лише Іменний указ від 30 листопада 1796 р. *«Про відновлення в Малоросії правління та судочинства за тамтешніми правами й попередніми обрядами»*²⁰. Але слід звернути увагу, що за два дні до цього указу було прийнято подібний за змістом Іменний указ щодо Ліфляндії та Естляндії²¹.

Викликали до життя подібні акти могла відмова імператора від загарбницького вектору у політиці Росії. Так, 29 листопада 1796 р. (у день між двома указами) Павло I оголосив амністію усім полоненим учасникам польського повстання 1794 р. В одній з приватних розмов цар зізнався, що є прихильником відновлення польської державності, але не готовий пожертвувати одержаними від Польщі губерніями, оскільки Пруссія та Австрія свої частки польських земель добровільно не віддадуть, а тільки як вороги Польщі скористаються послабленням Росії, яка нині потребує миру²².

Павло I сам наголошував на зв'язку відновлення старих судів у губерніях, приєднаних від Польщі та Великого Князівства Литовського, з амністією по-

ляків. Про це йдеться в указі від 16 листопада 1797 р., де він, окрім того, зазначав, що повернув цим землям *«попередній рух справ та попередні суди, дозволивши власний їх вибір в Суди ці, вважаючи, що злагідність і щедрість виводяться з самого злочину каяття та звернення на шлях правий...»*²³.

12 грудня 1796 р. було прийнято указ про новий поділ держави на губернії²⁴. З 33-х губерній, які склали імперію, 11 (Малоросійську, Ліфляндську, Естляндську, Виборзьку, Курляндську, Литовську, Мінську, Білоруську, Волинську, Подільську та Київську) було віднесено до таких, що існують на особливих правах і привілеях. Загальною метою указу було укрупнення губерній та відповідна економія. А 29 серпня 1797 р. видано указ про призначення кордонів Новоросійській, Київській, Мінській, Подільській та Малоросійській губерніям і про поділ їх на повіти²⁵. Згодом указом від 19 жовтня 1798 р. Васильківський, Черкаський та Уманський повіти було скасовано з віднесенням їх до Богуславського, Чигиринського та Звенигородського повітів, що мало наслідком ліквідацію судів колишніх повітових центрів²⁶.

В один день з указом про поділ губерній було видано указ щодо відновлення традиційного устрою Виборзької губернії²⁷. Аналогічні укази стосовно Курляндської губернії та Пільненського округу датовані 24 грудня 1796 р.²⁸ та 5 лютого 1797 р.²⁹

У шести губерніях, які Росія одержала від Польщі, відновлювати старі суди не було потреби. Намісництва тут існували лише на папері, а реально діяли польські суди. Крім того, указ про поділ на губернії від 12 грудня 1796 р. уже гарантував цьому краю його попередні права, а згодом у штатах від 31 грудня 1796 р. врахували особливості цих земель.

Указ стосовно Малоросії від 30 листопада 1796 р. передбачав об'єднання усіх земель колишньої Гетьманщини у складі єдиної Малоросійської губернії. До цієї губернії увійшли не тільки три малоросійських намісництва, але й землі колишнього Полтавського та Миргородського полків, які до цього належали Катеринославській губернії. Київ при цьому відділявся від Малоросії для створення окремої Київської губернії.

У Чернігові створювався Генеральний суд. Це був новий орган, адже до запровадження намісництва Генеральний суд перебував у Глухові. На місцях відновлювалася система статутів: повітових (земських) і підкоморських. Судочинство слід було чинити *«за точною силою прав малоросійських»*. У питаннях статусу міських магістратів в указі не міститься точних формулювань: *«Магістратам по містах, а ратушам по шляхетніших містечках казенних лишитися на попередній підставі під апеляцією, в судових справах, Генерального суду»*³⁰. З подальшого законодавства убачається, що під «попередньою підставою» слід розуміти статус українських магістратів до запровадження намісництва.

Козацька аристократія сприйняла указ з певним піднесенням. О. П. Оглобин зазначав, що у грудні 1796 р. в добре поінформованих українських колах вважали, що син Павла I великий князь Костянтин Павлович стане новим гетьманом, а регентом при ньому автономістськи налаштований український діяч А. В. Гудович³¹.

Академік Ю. С. Шемшученко висловлював припущення, що Іменний указ імператора Павла від 30 листопада 1796 року був пролобійований з патріотичних мотивів одним із ключових тогочасних державних діячів, українцем за походженням, князем О. А. Безбородьком³². Подібна позиція висловлювалася й невідомим автором полемічної праці «Зауваження до Малоросії належні» (бл. 1802 р.). Утім, тут все пояснювалося власними амбіціями князя: *«Князь Безбородько, одержавши веління зменшити число губерній і судів, дав їй [Малоросії] польських маршалів з бригадирськими чинами для того, щоб свою рідню й своїх приятелів, і знайомих у цеє звання помістити, сподіваючись, що він Малоросією, подібно до колишніх гетьманів, управляти буде... Три губернії з'єднані, як і раніше, в одну, й шість палат перетворились знову в один Генеральний суд, якого творитель, Князь Безбородько, на вимогу якого його ж рідня в ті суди мали обрані й не за більшістю голосів визначені бути»³³.*

Судоустрій Лівобережної України згодом був конкретизований тими самими штатами, де він розглядався у комплексі з судоустроєм Правобережжя та Білорусі. Судова система на Правобережжі майже не відрізнялася від малоросійської.

У Київській, Волинській та Подільській губерніях, як і в Литовській, Мінській та Білоруській губерніях, замість палат суду і розправи було створено головні суди, поділені на 2 департаменти: цивільний і кримінальний. До складу кожного з головних судів входили двоє голів, двоє радників та шість засідателів. Голови та радники мали казенне жалування, а засідателі утримувалися місцевим дворянством. (Водночас до складу Генерального суду Малоросії входило двоє генеральних суддів, четверо радників та десять засідателів.)

У повітах відповідних губерній створювалися повітові суди (до речі, ця назва перекладалася російською як «поветовые суды», а не як «уездные») та підкоморські суди. До складу повітового суду входив земський суддя, двоє підсудків або асесорів, земський нотар або писар та четверо возних. До повітових судів перейшли невіршені справи з розправ, російських повітових судів і дворянських опік³⁴.

Підкоморський суд складався з підкоморія, коморника і возного.

Склад міських магістратів, які фінансувалися з міських доходів, визначався на місцях *«за тамтешніми правами і привілеями»³⁵.*

Склад губернських правлень, казенних палат, повітових казначейств та нижніх земських судів у привілейованих губерніях визначався за загальним штатом.

Система виборів до судів привілейованих окраїн мала доволі демократичний вигляд. За «Установами» Катерини II вибори до судів повітового рівня відбувалися у губернському місті під контролем губернського правління. Посадовці обиралися на строк 3 роки. Іменним указом від 14 жовтня 1799 року Павло I дозволив місцевим дворянам проводити вибори в повітових містах, не виїжджаючи до губернського міста. Крім того, указом передбачалося, що обрані посадові особи після свого затвердження на посадах можуть бути звільнені лише на підставі місцевого права. Автор цитованих нами вище Зауважень щодо Малоросії скаржився на те, що такі вибори, *«які стали відбува-*

тись на підставі польського статуту, створеного за 200 років [до того] для республіканського правління», зовсім невідконтрольні губернській адміністрації. Таким чином, козацькі аристократи обираються до судів «не на 3 роки, а назавжди»³⁶. Можливо, що саме з огляду на ці зауваження Іменним указом від 19 травня 1802 року Олександр I поширив на українські та білоруські губернії загальноросійський порядок виборів³⁷.

Як і в усій імперії, на українських землях з прокурорських чинів були залишені лише губернські прокурори, але згодом Павло I зробив спробу посилити прокурорський нагляд у Подільській, Волинській, Мінській, Литовській та Київській губерніях. До кожної з цих губерній, згідно з Іменним указом від 25 січня 1799 р. призначався фіскал, що мав здійснювати нагляд за усіма присутственими місцями³⁸. Статус фіскалів не був визначеним. З огляду на це генерал-прокурор у своїй доповіді імператору від 8 грудня 1799 р. шкодував, що фіскали, які мають бути лише «знаряддям уряду» для справ публічних, почали приймати скарги від приватних осіб і писати кляузи, «втручаючись з правом публічним у справи приватні». За наслідками цієї доповіді імператор затвердив інструкцію фіскалам, якою їм заборонялося втручатися у приватні справи і приймати скарги та загалом наказувалося займатися «самою діяльністю, а не письмовим провадженням»³⁹.

Контекст інших окраїн неможливо ігнорувати при дослідженні тогочасного судівництва на українських землях. Сам центральний уряд неодноразово плутався у розмежуванні правових режимів різних привілейованих губерній. Так, Київ і Київська губернія формально були відокремлені від Малоросії, але продовжували перебувати у підпорядкуванні Малоросійського генерал-губернатора, у деяких законодавчих актах трапляється назва «малоросійські губернії» у множині. Але у решті питань цей край вважали більше польським, ніж українським. Так, Сенатським указом від 7 лютого 1799 р. у Київській губернії мовою судочинства в повітових і підкоморських судах було визнано польську мову. Лише Головний суд мав оформлювати документи польською з російським перекладом на звороті⁴⁰.

Правобережна Україна у складі Польщі належала до земель коронного права, а Білорусь – до земель литовського права. Ця відмінність ігнорувалася російським урядом. Водночас з метою тлумачення положень польського права Сенат іноді посилався на укази стосовно Курляндської губернії⁴¹. Не до кінця зрозумілою є мотивація уряду при створенні Волинського надвірного суду, юрисдикція якого поширювалася на Мінську, Волинську й Подільську⁴², а згодом ще й на Київську губернію⁴³.

Важливим питанням є співвідношення російського законодавства з місцевим правом українських губерній, зокрема проблема чинності в Україні Установ для управління губерній, якими регулювалася сфера не тільки судоустрою, але й судочинства. Обсяг цієї статті не дає змоги докладно проаналізувати цю проблему. Слід відзначити лише найважливіші, на наш погляд, моменти.

У Прибалтійських губерніях «Установи» фактично припинили чинність після відновлення тамтешнього судоустрою. Ф. Г. Бунге пояснював, що цей документ був чимсь на зразок внутрішньої інструкції для присутствених місць і тому не міг зберегти чинність після ліквідації цих органів⁴⁴.

Дещо іншою була ситуація на українських землях. Із запровадженням намісництв зберігалася чинність Литовського статуту та інших джерел місцевого права. З відновленням традиційного судоустрою їх чинність було додатково підтверджено, але й російське законодавство формально ніхто не скасовував. Це призводило до численних різночитань. До нас дійшло декілька російських указів, якими вирішувались колізії між російським і місцевим правом у царині судочинства.

Так, за польським правом, на відміну від російського, не було передбачено ведення судами журналів вхідних та вихідних паперів, надання відомостей та доповідних⁴⁵. Функції слідства, судового розгляду та виконання рішень (екзекуції), вчинення заходів за безспірними борговими зобов'язаннями, накладення арешту на майно тощо було зосереджено в судах, водночас як Установи для управління губерній слідство і екзекуцію покладали на окремі виконавчі органи⁴⁶. Оформлення кріпосних актів у повітових судах за польським правом здійснювалось без обмежень, а за російським законодавством правочини на суму понад 100 рублів мали оформлюватися у губернських палатах⁴⁷. На початковому етапі були проблеми з підвідомчістю. Так, у Велізькому та Рогачевському повітових судах не розуміли, чи слід їм приймати до розгляду справи, які за польським правом належать до компетенції гродського або асесорського суду⁴⁸. Вирішуючи усі ці питання, уповноважені суб'єкти шукали компроміс, визнаючи чинними обидві системи права.

Іноді, за наявності прогалин у польському праві російський центр наказував «польським» губерніям застосовувати приписи права українського. Литовський статут жодним чином не визначав строків апеляції, але містив загальну норму, яка дозволяла у разі прогалин застосовувати закони інших християнських народів. Так, у Малоросії з ініціативи Сенату, який орієнтувався на «Порядок» Б. Гроїцького, у 1756 р. було вирішено застосовувати 6-ти тижневий строк для подання апеляції у межах Малоросії та надавалося 18 тижнів для подання скарги на гетьманські рішення до Сенату. Указом від 19 вересня 1797 р. такі самі строки були поширені на Мінську, Волинську й Подільську губернії⁴⁹. Іншим прикладом запозичення норм, які стосувалися Малоросії, є включення до складу підкоморських судів у Мінській, Волинській та Подільській губерніях повітових землемірів згідно з указом від 30 листопада 1796 року, який стосувався тільки Малоросійської губернії⁵⁰.

Засади судівництва на українських землях, визначені законодавством Павла I, не відразу були скасовані його наступником на престолі. Олександр I відновив розправи, совісні суди, повітових стряпчих, знову розділив палати суду і розправи та здійснив інші заходи з реставрації ладу, передбаченого Установами для управління губерній, але до сфери судівництва привілейованих окраїн він майже не втручався. Малоросійську губернію у 1802 р. було розділено на Чернігівську і Полтавську. Генеральний суд у Чернігові був залишений для Чернігівської губернії, а в Полтавській губернії було створено окремий генеральний суд.

На Лівобережній і Правобережній Україні система повітових (земських) і підкоморських судів, головні та генеральні суди продовжували існувати до

30-х років XIX ст., коли було видано укази щодо приведення назв українських судів у відповідність до Установ для управління губерній⁵¹.

Водночас проблемним залишається питання, чи призвели «Павлівські реформи» до відновлення автономного від імперського центру власного українського апарату правосуддя, чи все обмежалося простим перейменуванням і деяким структурним перетворенням судових установ. На нашу думку, це питання, як і ряд інших, ще чекає відповідного дослідження.

1. *Козут 3.* Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830. – К. : Основи, 1996. – С. 206. 2. Законодавельство імператора Павла I / Составитель, автор предисловия и биографического очерка *В. А. Томсинов.* – М.: Зерцало, 2008. – С. X. 3. *Григорьев В. А.* Реформа местного управления при Екатерине II (Учреждение о губерниях 7 ноября 1775). – СПб. : «Русская скоропечатня», 1910. – С. 205, 213. 4. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Т. 5 : Законодательство периода расцвета абсолютизма. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 307. 5. Месясцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1796. – СПб., [1795]. – С. 429–435, 442–445. 6. Штат городского правления и ратгауза в губернском городе; (с присовокуплением к оному всех предыдущих штатов с 1796 по 1801 год по управлению губерний) // Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. – Т. XLIV. Ч. 2 : Книга штатов. – Отд. III–IV. – К № 19763. – С. 396–398. 7. *Ефремова Н. Н.* Судостроительство России в XVIII – первой половине XIX в. (историко-правовое исследование). – М. : Наука, 1993. – С. 149–150. 8. О переименовании посадами всех городов, оставшихся заштатными и об учреждении там ратуш : Сенатский указ от 8 октября 1797 г. // ПСЗРИ. Собр. 1 – Т. XXIV : с 6 ноября 1796 по 1798. – 18194. – С. 763–764. 9. О непереименовании заштатных городов посадами и об управлении оных магистратами и ратушами : Именной указ, данный Сенату 16 декабря 1797 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1 – Т. XXIV. – 18269. – С. 820. 10. Законодательство императора Павла I.... – С. 127–147. 11. О бытии всем магистратам и ратушам уездных городов Санкт-Петербургской и Московской губерний под апелляцією Ратгаузов, в столицах состоящих, и об учреждении во всех губернских городах, вместо магистратов, ратгаузов : Именной указ, данный Сенату 4 сентября 1800 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXVI : 1800–1801. – 19543. – С. 284. 12. *Муллов П. А.* Историческое обозрение правительственных мер по устройству городского общественного управления. – СПб., 1864. – С. 107. 13. Об учреждении во всех губернских городах ратгаузов. С присовокуплением устава и штата оным : Доклад Сената, Высочайше утвержденный 25 февраля 1801 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXVI. – 19763. – С. 542–547. 14. *Дитятин И. И.* Устройство и управление городов России. Т. II. : Городское самоуправление в настоящем столетии. – Ярославль : Типогр. Г. В. Фальк, 1877. – С. 131. 15. Об отмене в губернских городах ратгаузов, а в уездных ордонанс-гаузов : Именной указ, данный Сенату 17 марта 1801 г. // – ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXVI. – 19797. – С. 592. 16. *Клочков М. В.* Очерки правительственной деятельности времени Павла I. – Пг : Сенат. тип., 1916. – С. 411–412. 17. О сбирании с дворянских имений особых сумм на содержание по губерниям судебных мест; о содержании на счет городов городских полиций; о возвышении подушного оклада; о прибавке на купеческие капиталы по 1/4 процента, а на мешан по 50 копеек; о оброчной накладке на казенных крестьян; о возвышении цен за гербовую бумагу и паспорта; о восстановлении гербовой для вексельной бумаги и особливой бумаги для пересылки документов в чужие края и о писании вообще всех актов, кои в судебное место представлены быть могут, на гербовой бумаге; о печатных пошлинах в таможенных и о сложении недоимок за 1797 год : Именной указ, данный Сенату 18 декабря 1797 г. //

ПСЗРИ. Собр. 1 – Т. XXIV. – 18278. – С. 846–750. **18.** Записка графа А. Р. Воронцова о России в начале нынешнего века, представленная императору Александру Павловичу (1801) // Архив князя Воронцова. – Книга 29 : Письма иностранцев к графам Воронцовым. – М. : В Университетской типографии (М. Катков), 1883. – С. 460. **19.** *Шумигорский Е. С.* Император Павел I. Жизнь и царствование. – СПб. : Типогр. В. Д. Смирнова, 1907. – С. 114. **20.** О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним обрядам : Именной указ, данный Сенату 30 ноября 1796 г. // ПСЗРИ. Собр. 1 – Т. XXIV. – 17594. – С. 212–213. **21.** О восстановлении в Лифляндии и Эстляндии Присутственных мест, кои по тамошним правам и привилегиям существовали до 1783 года : Именной указ, данный Сенату 28 ноября 1796 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXIV. – 17584. – С. 20–21. **22.** *Шильдер Н. К.* Император Павел Первый : Ист.-библиогр. Очерк. – С. 319–321. **23.** О возмутителях, оказавшихся в присоединенных от Польши областях : Именной указ, данный Сенату 16 ноября 1797 г. // ПСЗРИ. Собр. 1 – Т. XXIV. – 18248. – С. 800–802. **24.** О новом разделении государства на губернии : Именной указ, данный Сенату 12 декабря 1796 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXIV. – 17634. – С. 229–230. **25.** О назначении границ губерниям: Новороссийской, Киевской, Минской, Волынской, Подольской и Малороссийской, и о разделении их на уезды : Доклад Сената, Высочайше утвержденный 29 августа 1796 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXIV. – 18117. – С. 706–710. **26.** О упразднении поветовых и подкоморских судов Киевской губернии, Васильковского, Черкасского и Уманского поветов; и о причислении оных к Богуславскому, Чигиринскому и Звенигородскому поватам : Именной указ, данный военному губернатору Беклешову 19 октября 1798 г. // ПСЗРИ. Собр. 1 – Т. XXV. : 1798–1799. – 18708. – С. 421–422. **27.** О восстановлении в Выборгской губернии присутственных мест по тамошним правам и привилегиям : Именной указ, данный Сенату 12 декабря 1796 г. // ПСЗРИ. Собр. 1 – Т. XXIV. – 17637. – С. 232–233. **28.** О восстановлении в Курляндской губернии присутственных мест, существовавших по прежним правам и привилегиям до открытия Наместничества 24 декабря 1796 г. // ПСЗРИ. Собр. 1 – Т. XXIV. – 17681. – С. 251. **29.** О восстановлении в Курляндии и Пилтзенском округе прежних присутственных мест : Именной указ, объявленный Генерал-прокурором 5 февраля 1797 г. // ПСЗРИ. Собр. 1 – Т. XXIV. – 17785. – С. 314–315. **30.** О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства... – С. 213. **31.** *Оглоблин О.* Люди старої України. – Мюнхен. : «Дніпрова хвиля». – С. 11. **32.** *Шемшученко Ю. С.* Безбородько Олександр Андрійович // Правознавча спадщина Глухівщини : зб. наук. пр. / За заг. ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2008. – С. 85. **33.** Замечания до Малой России принадлежашие. – М., 1848. – С. 7, 12. **34.** О порядке судопроизводства в Белорусских губерниях : Сенатский указ от 9 января 1798 г. // ПСЗРИ. Собр. 1 – Т. XXV. – 18314. – С. 21–24. **35.** Штат городского правления и ратгауза в губернском городе... – С. 397. **36.** Замечания до Малой России принадлежашие... – С. 4–6. **37.** О избирании чиновников в губерниях, от Польши присоединенных, а также в Малороссийских и Белорусских на места, от избрания дворянства зависящие, по порядку в Учреждении о губерниях изображенному : Именной указ, данный Сенату 19 мая 1802 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXVII : 1802–1803. – 20273. – С. 146–147. **38.** Об учреждении фискалов в Подольской, Волынской, Минской, Литовской и Киевской губерниях : Именной указ, данный Сенату 25 января 1799 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXV. – 18826. – С. 541. **39.** О должности фискалов в Литовской, Минской, Волынской, Подольской, Киевской и Белорусской губерниях : Доклад Генерал-прокурора, Высочайше утвержденный 8 декабря 1799 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXV. – 19218. – С. 913–914. **40.** О порядке производства дел в присутственных местах Киевской губернии : Сенатский указ от 7 февраля 1799 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXV. – 18850. а. – С. 552–554. **41.** О производстве дел в губерниях, на особых правах состоящих, на гербовой бумаге и о взимании по-

шлин : Сенатский указ от 25 мая 1798 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXV. – 18532. – С. 251–254. **42.** Об учреждении надворного суда в Вольнской губернии : Именной указ, данный Сенату 27 сентября 1797 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXIV. – 18165. – С. 753. **43.** О бытии Магистратам Киевской губернии по делам старостинским и городовым под апелляциею Надворного суда для Минской, Вольнской и Подольской губернии учрежденного; о произведении по Киевской губернии лострации; об определении в Киевский главный суд секретарей, знающих язык польский и судопроизводство сего края : Именной указ, данный Сенату 17 сентября 1798 г. // ПСЗРИ. Собр. 1 – Т. XXV. – 18670. – С. 386. **44.** *Bunge F. G.* Das Liv- und Estländische Privatrecht, wissenschaftlich dargestellt. Zweite sehr vermehrte und sehr verbesserte Auflage. Zweiter Teil. Das Familien- und Erbrecht enthaltend / Friedrich Georg von Bunge. – Reval : Verlag von Franz Kluge, 1848. – S. 185. **45.** О порядке судопроизводства в Белорусских губерниях... – С. 21. **46.** О производстве дел в судах земских, поветовых и подкоморских, в магистрате и в Главном суде : Сенатский указ от 11 сентября 1797 г. // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXIV. – 18135. – С. 731. **47.** О записывании в Киевских присутственных местах сделок между дворянами, заключаемых на годовом собрании, и о порядке совершения крепостей и всяческих актов в губерниях Минской, Вольнской и Подольской : Доклад Сената, Высочайше утвержденный 25 июня 1798 г. // ПСЗРИ. Собр. 1 – Т. XXV. – 18563. – С. 283–284. **48.** О порядке судопроизводства в Белорусских губерниях... – С. 21. **49.** Об оставлении в Минской, Вольнской и Подольской губерниях сроков для апелляции и подписания неудовольствий на решение дел тех самых, кои существовали до присоединения сего края, и о суждении тамошних чиновников в преступлении должностей по Литовскому статуту : Доклад Сената, Высочайше утвержденный 19 сентября 1797 // ПСЗРИ. Собр. 1. – Т. XXIV. – 18147. – С. 737–738. **50.** О производстве дел в судах земских, поветовых и подкоморских, в магистрате и в Главном суде... – С. 727–733. **51.** О присвоении всем присутственным местам и должностным лицам в Западных губерниях тех наименований, какие существуют в Великороссийских губерниях : Именной указ, данный Сенату 30 октября 1831 г. // ПСЗРИ. Собр. 2. – Т. VI : 1831. – Отд. 2. – СПб., 1832. – 4894. – С. 159–160; О присвоении присутственным местам Полтавской и Черниговской губерний и лицам, в оных служащим, наименований, Учреждением о губерниях для мест, равных определенным : Именной указ, данный Сенату 6 декабря 1831 г. // Там же. – 4992. – С. 276.

УДК 347.97

О. О. САМОЙЛЕНКО
кандидат юридичних наук

УКРАЇНСЬКІ ВОЛОСНІ СУДИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Висвітлюється організація та діяльність українських волосних судів у пореформеній Росії, визначаються особливості їх функціонування. Зроблено висновок, що загалом прогресивна за своїм характером Судова реформа 1864 р не тільки ніяк не торкнулася станового волосного суду, але й не пов'язала його з іншими ланками системи правосуддя, законсервовуючи існуючий стан справ аж до 1912 р.

Ключові слова: волосні суди, Судова реформа 1864 р., звичаєве право, станове судочинство, волосні судді, волосний писар, мирові з'їзди.

Самойленко О. О. Украинские волостные суды во второй половине XIX – начале XX вв.